

KÖZOKTATÁSÜGYÜNK POLITIKAI VONATKOZÁSAI.

KÁRMÁN MÓR

előadása

a Pædagogiai Társaság 1910. május 21-én tartott ülésén.*)

Méltóságos Elnök Úr! Igen tisztelt Társaság!

A tárgynak kettős aktualitása, időszerűsége és alkalmi volta birtára, hogy a közoktatásügy politikai vonatkozásainak kérdését általánosságban és nagyobbára elvi szempontból, — mert teljes kifejtésére alig van idő, — szóba hozzam itt, e társaság körében.

Nagy politikai forrongás zúg tudvalevőleg végig az országon. A népnek minden osztálya, a munkakör, műveltségi állapot legkülönbözőbb rétegeiben, mindegyik szóhoz jut és mintegy az új korszakot, amit hirdetnek, le akarja foglalni a maga számára. Még a tanítóság, az oktatók rendje is szövetkezetet akar létesíteni, de nevezetesen nem az oktatásügy, hanem a tanítóság ügyének képvisellete érdekében. Úgy jár hát el, mint a többi más munkakörök. És amíg politikai nagy harcaink szóba hoznak ugyan többrendbeli kérdést, mely az embereket most zaklatja, nagyon sajtóságos, hogy maga a közoktatás ügye egészében senki által meg sem pendített. Mint valami függeléke más kérdéseknek szerepel itt-ott néhány megjegyzéssel és nem is annyira mint közoktatásügy, hanem mint az iskolák ügye.

Más szempontból azonban most van másfél százados évfordulója két oly eseménynek, mely a mi műveltségünk, közoktatásügyünk életében nagy jelentőségű volt. 1760-ban alakult meg Bécsben a «Hofstudien Commission», az udvari tanulmányok bizottsága avval a céllal, hogy ami jelszóvá vált, Mária Terézia jelszavává, — a közoktatásügynek, mint politikumnak legyen képviselője nem éppen Magyarországon, hanem a monarchia szempontjából.

Csakhamar némi kísérletezés után, mely a primást állította iskolaügyünk élére, az osztrák minta szerint itt Budán is megalakult a helytartóság kebelében a tanulmányok bizottsága, de avval a sajtóságos feladattal, hogy tulajdonképen csak szócsöve, vagy végrehajtója legyen annak az udvari bizottságnak, amely Bécsben a monarchia szempontjából akarta a közoktatásügyet szervezni.

* Gyorsírói jegyzés alapján.

1760-ban alakult meg azonban épen a magyar királyi testőrség is, mely eredetileg szintén nemzetünk beolvasztását vette célba, de amelyhez hogy mi fűződik, azt minden iskolásgyerek tudja, mert onnan számítják irodalmunk felébredését.

Ám az udvari bizottság is csakhamar tapasztalhatta, hogy a magyarságnak külön lelke, külön szelleme van. Egy bátor és ügyes államférfiú, kinek, sajnos, még nem írta meg senkisésem az életét, s aki épen azért volt odarendelve a bécsi udvari bizottságba, hogy irányadása szerint segítséget nyújtson a magyarság körében is a célba-vett reformok végrehajtására, akkor, mikor már megindult osztrák módon némileg az egyetem, a népiskola átalakítása, bátorságot vett magának annak a hirdetésére, hogy teljesen eltekintve mindattól, amit az osztrák urak előkészítettek, tisztán a magyarságnak alkotmánya és sajátos szelleme szerinti iskolai szervezetet kell alkotnunk.

Egészbenvéve azt a nézetet, mely erről a munkásságról elterjedt Magyarországon, nem sikerült teljesen kiirtani a közfelfogásból. Ennek a kifejezését megtaláljuk egy nagyon érdemes munkában, Bocsor István: «Magyarország történelme különös tekintettel a jogi életre» című művében, mely igazi kuruc szellemmel, de nagy objektivitással méltatja Ürményi József munkájának, a Ratio Educationis-nak hatását szellemi életünkre.

«Lehetetlen — így szól — Mária Terézia ez egész eljárásán amaz ós alkotmánytalan irányt észre nem venni, mely szellemi mint politikai téren minden rész egyformásítását célozza. Mit, ha féltékeny arisztokrácia nincs, ha az elnémetesedés a nyersebb köznemességnél a nemzetiséget elnyomhatja és ha a független protestánsok mentek nem maradnak a bécsi minta olvasztó rendszerétől, — könnyen ki is visz a tevékeny udvar. De lehetetlen egyttal el nem ismerni, hogy a most felfrissített nevelési és tanrendszer mind e szellemi korlátoltság mellett a magyar nemzeti művelődésnek oly lendületet adott, melyben a bekövetkezendő irodalmi emelkedés méltán talpkövének és forrását üdvözölheti». Körülbelül ez az a felfogás, mely el van terjedve. Pedig valójában sokkal több fűződik ehhez az eseményhez. Az igaz, hogy ami kifejlődött ez országban a közművelődés és oktatásügy terén, az mind meg nem történhetett volna és meg nem alakulhatott volna az irodalom nagy felvirágozása nélkül. A magyar nemzet mint nemzet, bátran mondhatni, majdnem kizárólagosan irodalmának köszönheti, hogy kialakult. De amint Bocsor mondja, hogy e fellendülésnek talpköve és forrása az iskolaügyi szervezet, az sokkal nagyobb mértékben áll, minthogy hozzájárult az irodalom meghonosításához.

A Ratio educationis nemcsak a magyar oktatásügy történetének, hanem ebben a művelődési körben, melyhez tartozunk — és itt még

Amerikát sem vesszük ki — az első tudatos, elvszerű és alapjaiban minden időre értékes oktatásügyi szervezetnek a példája.

Nem lehet ily rövid idő alatt, de még e keretben sem hatásának történetét végigkísérni. De annyi tény, hogy még 1830-ban és azon túl is, tehát megjelenésétől több mint félszázadon át e munkálat legjobbjaink elméjét foglalkoztatta, azonfelül ami történetünkben az első igazi nemzeti szervezet. Se igazságügyünk, se gazdasági életünk, se politikai meg egyéb más alkotmányos szervezetünk vele egyáltalán nem versenyezhet.

És az 50 éven át, melyről szó van, három ízben is, mindig a felébredt nemzeti gondolkodásnak középpontjában állott. Az 1790-iki politikai feléledésnél országos bizottság foglalkozott vele. Átdolgozta és ami még e tanácskozásnál is majdnem fontosabb, 13 pontból álló törvényjavaslatot készített, mely mint a «nemzeti nevelés általános alapelveinek rendszere» törvénybe lett volna iktatandó. Törvény ugyan nem lett belőle, munkálata is csak nagyon megcsonkított alakban — melyben ép a közoktatásügy politikuma valami tanügyi szervezet-félévé zsugorodott össze, — látott napvilágot 1806-ban. A szellemet azonban nem tagadhatta meg teljesen, és igazat adhatunk annak a jelszavának, amelylyel ez az 1806-iki Ratio megjelent (Cicerót megszólaltatva) hogy: tehetünk-e nagyobb és nemesebb, jobb szolgálatot a közügynek, mintha tanítjuk és műveljük az ifjúságot?

Az 1827-iki országgyűlés alkalmával harmadszor is foglalkoztatta ez a Ratio a mi embereinket. Míg a második alkalommal még *Ürményi* maga vezethette a tanácskozást és az a törvényjavaslat, mely e tanácskozás eredménye volt, teljesen az ő felfogását tükrözteti vissza, ez alkalommal már új emberek a tanácskozás résztvevői. Ez új országos bizottságnak az elnöke közjogunknak rendkívüli ismerője, és felekezetének is rendkívül hű embere gr. *Czirák*y Antal. Ez a bizottság is, mely nemcsak véleményt adott, hanem e vélemény végeredményeképpen ismét ujabban fogalmazta a Ratiót, ez is azt a 13 pontot törvénybeiktatandónak vallja és semmiféle elvi tekintetben nem módosította. És a harmadik munkálat, az úgynevezett *Opinio*, napvilágot látott és megvitatás tárgya volt a megyegyűléseken. Hogy vagy 50 megyei közgyűlés, az ország nemessége foglalkozzék ily komolyan a közoktatásügy kérdéseivel, amint ez időben foglalkozott, mutatja, hogy a magyar érzés szerint mi minden fűződik hozzá.

Valójában az egész fejlődés, melyről itt szólnunk, nemzeti nagy visszahatás volt a bécsi Studiencommission minden törekvése ellen. És ha törvény nem lett a munkálatokból, ha csak módosítva, mintegy túrve folyhatott be nemzeti életünkre és ha még a negyvenes években is hiába fáradoztak legjobbjaink is, mint Deák Ferenc jelentéséből

tudjuk, valami iskolai törvény létesítésében, az mind annak a Studien-commissionnak a vétke.

A multa azonban nem szabad az embernek csupán úgy visszatekinteni, hogy áld és átkoz! Mi halát adhatunk azért, hogy egy ily sajtóságos törekvés ránk erőszakolni igyekezett egy idegenszerű iskolai szervezetet, melynek leghatározottabb vonása mai nap is, hogy semmi köze sincs semminemű nemzeti érzéshez, — mert ez készítette jobbajainkat arra, hogy az oktatásügy nemzeti kialakulásának gondolatával behatóbban foglalkozzanak.

Sajnos azonban, az 50-es években s majd a 60-asok alatt, előbb a bécsi közoktatásügyi kormány, majd a magyar provisorium alatt, a bécsi közoktatásügyi tanács majdnem teljesen elfelejtette ez országban mindenkiel mindazt, a mi nemesebb férfiainkat foglalkoztatta több, mint félszázadon át. Még most is, mikor megindult a magyar kormány iskolaügyi tervezetése, még most is lehetett hallani, mintha az osztrák uralom erre az országra nézve üdvös egy uralom lett volna a tanügyi kérdésben. Ez ellen határozottan tiltakozni kell. Minden bajunk, mely fennáll, az idegen uralom ez idejére vezethető vissza. Olyan volt az, mint egy árvíz, mely csak iszapot hagyott maga után és míg az az iszap meg sem termékenyítette műveltségünket, elárasztotta mindazt, ami elvszerű és a nemzeti étellel összeköttetésben álló megfontolásnak eredménye volt. Hogy nekünk mai nap közoktatásügyünk nincs, az neki tulajdonítható. Mert az nem közoktatásügy, ami létezik, nem közoktatásügy leginkább abból a szempontból, amint azt a Ratio mindenik redactiója mint a magyar gondolkodásnak eredményét, még pedig nem idegen minta után létesült eredményét fogalmazta. Az első dolgozat címe ugyancsak az volt, hogy: Ratio educationis, projektumot úgy fogalmazzák, hogy: «de Systemate Generalium Principiorum Nationalis Educationis» és a közbenső is: Ratio educationis publicæ. Akár azonban köznevelésnek, akár nemzeti nevelésnek mondják is, az egyet jelent e férfiak gondolkodása szerint és a régi magyar, újabban is törvénybe foglalt felfogás szerint is. Nekünk magyaroknak Mária Terézia szózatát, hogy a tanügy politikum, e férfiak ítélete szerint úgy kell értenünk, hogy: közügy, a nép, a nemzet ügye aszerint a régi Cicerói definitio szerint, mely azt mondja, hogy: «Res publica est res populi». De hiszen a magyar szóhasználat szerint is a nemzeti ügy se jelent mást. Sokat vitatkoznak azon jogászok, politikusok, nyelvészek, hogy tulajdonképen mit jelent a nemzet szó. Bizony ennek nagy története van. A magyar fejlődés története végleges formájában kifejezést nyert a nemzetiségi törvényben. Összes intézkedését azzal a tétellel igazolja, mely így hangzik: «Magyarország

összes honpolgára az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képez, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármily nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.» Ily körülírás mellett egész történetünk szól, de szól mindazoknak a férfiaknak a munkássága is, főként a legnagyobb magyaré, kit úgy is szoktunk tisztelni, mint a magyarság felébresztőjét. A nemzet szó azzal az összeköttetéssel, amint ebben a törvényben van, Széchenyinek az alap gondolata. Vele egy nagy erkölcsi, történeti, az emberiségre nézve sem közömbös feladat van megjelölve. És majdnem ugyanazokkal a szavakkal, a Ratio is kifejezi, midőn a magyar köznevelés nehézségeit rajzolja, mikor ráutal ez országban a vallások különféleségére, valamint a natiók sokféleségére s az osztályok, a foglalatosságok sokaságára és mindez ellenében egységes szellemi életet akar ez országban létesíteni, — s majdnem ugyanazokkal a szavakkal szól Széchenyi is Világ c. könyvében a mi történeti feladatainkról: «Hazánk rutul el van darabolva, pártfelek, hitvallás, külön tekintetek és municipiális alkotmányunk által. A pártfelek vagy öt részre, a hitvallás tán hatra, a külön nemzetek vagy tízre, municipiális alkotmányunk vagy 52-re és így 73 külön részre szakítjuk honunkat». Bővebben fejtegeti azután mindennek a szellemi életet előlő, az erkölcsi emelkedés ellenében irányuló befolyását és azzal végzi, hogy «ha valami felemelheti még e hazát önboldogságára, dicsőségére és hozzáálló gazdagságára, az semmi egyéb nem lehet, mint a nemzetiség és a közértelmiség». A nemzetiség szava, mit ő itt használ, tulajdonképen összefüggésben van azzal a hitével, hogy az a nemzetiség, amelyhez ő is tartozik, van hivatva a nagy erkölcsi feladat megoldására elsősorban és nem irtóztott kimondani azt a gondolatot, hogy: igenis, magyarosítani kell! Azonban mit ért ő ez alatt? Akik ismerik akadémiai nagy beszédét, azok részletesen kifejtve is olvashatták, de már e helyt is egész pontosan megmondja: «De mikép és mily eszközökkel? A világon minden csak superioritásnak enged, ez szoros tudományi törvény és a magyar mindenben csak tanuló lehet és; tanító csak igen kevésben. Ki kell tehát tisztítani előbb a magyarságot minden szennyeiből, hogy elfogadható és idővel követésre méltó is lehessen». És mi által? Azt azután kimutatja egészen, hogy bele van foglalva abba, amit ő követel: a közértelmiség emelésébe: «Közintelligentia az egyedüli valóságos erő, ennél előbb-utóbb nagyobb hatalom nincs és azt a lehető legnagyobb magasságra fejteni legszentebb hazafiúi kötelességünk, mert ennél nagyobb jót nem tehetünk hazánknak».

A nemzet szó — bátran mondhatjuk — minden történeti korban mást és mást jelent. A szó most inkább közkeletűvé vált, mint annak idején. Angol miniszterek most küzdenek azért, hogy oktatásügyük

nemzeti ellenőrzés alá jusson, hogy nekik nemzeti közoktatásügyük legyen; de még ennél sokkal világosabb példa — hisz ott nem bán-tanak a nemzetiségek — amit Északamerikában látunk. Már azok is beszélnek arról, hogy ők külön nemzetet alkotnak. Hollandus fajból eredő volt elnökük járt most Európában és mindig azt beszélte, hogy ő az amerikai nemzet képviselője. Hogy tehát a minden európai körből ott helyet találó különböző fajtáju, nyelvű népség sajátos történeti alakulással végtére egy nemzet lehetett, az megint a nemzeti feladat egy sajátos felfogásából eredt. És az a nevezetes, hogy ám-bár számos külön kis és állami jogokkal bíró közületekből áll az a nagy szövetség és a központi kormánynak semmi befolyása sincs a nevelésre csak mint irányadó és gyámolító hatásának, mert azt minden egyes kis állam maga végzi, mégis ott minden tarkaság mellett is egységes felfogás van; s az ennek a történeti munkának, mely az iskolát is átalakította, köszönhető. Míg ott roppant szoros összeköttetésben a vallásos kérdésekkel alakult meg az első iskola, mai nap mindenki tudja, hogy az oktatásügy különálló nagyon sajátos gazdag életet élő külön szervezet, minden egyébtől független, úgy amint azt a mi Rationk annak idejében fogalmazta. Különböző műveltségi körű, erkölcsi felfogású, nyelvű tömegeből, anélkül, hogy nyelvüket elvesztették volna és anélkül, hogy vallásukról lemondtak volna, — sőt talán mindenki tudja, hogy az a nép, mely a vallásoktatást magából az iskolából kizárta, talán most a legvallásosabb, — így alakulhatott ki az a külön nemzet. De így mehetnénk végig a többi országon is. Minden nép a nemzet fogalmát más-kép értelmezi. Mi így mondjuk: Kifejteni a közértelemséget oly értelemben mint azt Széchenyi hirdette, és mivelhogy mi, akik e hazában mindig többségben voltunk, habár relativ többségben, de akik e hazában mint magyarok, történetünk minden idején, fejlődésünk minden oly fokán, mely előbbre vitt, a haladó gondolkodásnak, az európai műveltségnek képviselői voltunk mindenkor, hogy mi azok is maradjunk, — ez itt az egyedüli nagy nemzeti feladat. És nagy meghamisítását látom igaz történetünknek és minél inkább foglalkozom vele, (különösen közoktatásügyünk történetét is újban revízió alá véve) annál inkább, mikor olyan módon beszélnek, hogy csak mi magyarok vagyunk itt a magyar nemzet és a többiek csak a mi testvéreink. Nem, ők is a magyar nemzet egyenjogú tagjai, beszéljenek bár akárminő nyelven.

Szó van néha nemzeti királyainkról is. De közműveltségünk abban az időben, mikor az Árpádok uralkodtak, olyan volt, hogy azt lehetne mondani, elemi iskolába jártunk, az európai műveltség elemi iskolájába. Már mikor a középiskolába jutottunk, a vegyesházi királyok, az Anjouk, a Luxemburgok, a Habsburgok idején, cseh, lengyel, mindenféle eredetű királyok uralkodtak felettünk. Beszélünk aztán Mátyás királyról.

Hát az igaz: Mátyás király udvarában magyarul beszéltek, sőt egy olasz fró azt is megmondta, hogy ott magyar költeményeket is lehet hallani. De az Akadémia kiadásában megjelent levélgyűjteményében Mátyásnak előfordul-e csak egyetlenegy magyar szó is! Hiszen nem csoda: abban a középiskolában, melybe akkor a magyar nemzet járt, még a magyar nyelv nem volt tanítható, mert még grammatikája sem volt. Egy kicsit tanultak az emberek magyarra fordítani, de tulajdonképen azok számára, akik iskolába nem jártak, az apácák számára vagy más ily jámbor emberek számára. Ami mint legelső nagy munka a magyar nemzet gondolkodásának alkotása, Werbőczy Tripartituma latinul van írva. Nem akarunk arra súlyt helyezni, hogy Mátyás vagy Hunyadi János olyan igazán magyar fajtájú nemzeti király volt-e. A monda körül fogja ezeket az alakokat és mi szívesen hallgatunk ezekre a mondákra.

Még maga az a nagy mozgalom is, a bekövetkezett vallásos mozgalom is olyan szint öltött, hogy mindjárt elejétől fogva magyar vallásnak nevezhették, bár nem e földön volt a csirája és érdekes momentum, hogy e küzdelem férfiai közül is magyarok lettek, kik e küzdelem érdekében itt e gondolatnak, a vele járó újjáéledésnek igaz szószólói akartak lenni. Dávid Ferenc, Heltai szászok voltak és Kolozsvár városát ők emelték ki a szászok közösségéből és tették magyar várossá. Ők, de különösen Dávid, ki az akkori kor mozgalmának leghatalmasabb képviselője, átmentek az akkori erkölcsi haladás minden fokán, minden mellékes érdek nélkül, tisztán lelkük sugallatát, erkölcsi mély érzéseket követve.

Nem akarok erre most bővebben kiterjeszkedni, de azt bátran mondhatom, hogy ha mi, magyarok abba a nemzetiségi törvénybe bevittük azt, hogy a magyar állam nyelve a magyar és ha még most is mindent megteszünk annak megvalósítására, ami már az 1790-iki Ratióban és az 1806-iki Ratióban egész pontosan ki van mondva, még szélesebb körben, mint a mostani törvényünkben, hogy aki e földön egyszersmind a magyar nemzet tagja, az tanulja is meg a magyar nyelvet — akkor igazolásul arra hivatkozhatunk, hogy ami itt erkölcsiség, ami itt kultúra van, azt a magyarul beszélők alkották meg. Nem a magyar fajta, hanem a magyarul beszélők a magyar kultúra megalkotói, a magyar kultúra heroszai.

Így fogalmazva a nemzeti gondolatot és a magyar nemzet gondolatát, mi hát tulajdonképen a közoktatásügy politikuma? A meghatározás nagyon könnyű, ha oly munkálatok állanak már előttünk, mint amiket megemlíttünk: a Ratio educationis többféle kiadásai. A különböző feladatokat összefoglalja mindjárt bevezető soraiban az a törvényjavaslat, mely e nemzeti nevelés általános alapelvei rend-

szeréről szól és amely így szól: «A nemzeti nevelés természete és célja azon alapul, hogy az országnak bármily osztályú, bármily nemzetiségű és vallású lakosa ugyanazon erkölcsi és testi nevelésben és ugyanazon, az ország alkotmányának és politikai állapotának megfelelő és mindenik jövődő hivatásához alkalmas és elégséges tudományos oktatásban részesüljön». Végső elemzésben így jut kifejezésre az a követelés, hogy bár annyi és többféle iskolára van szükség, mégis az ország különböző iskolái egy nagy egységes szervezetet kell, hogy alkossanak.

Több ízben van kifejezve a Ratio különböző kiadásaiban az a tekintet, hogy még a falusi iskola mestere is érezze azt, hogy ő alapjait veti annak az oktatásnak, mely az egyetemig halad. Ő ezt ne csupán mondva tudja, hanem műveltségénél, előkészületénél, érzületénél fogva tudja és át is érezze. Az iskolaügyet a Ratio első nagy alkotója és a harmadik kiadása is olyan sajátosságosan értette, hogy midőn végighalad az iskolák minden ágán, egy összefoglalásban úgy állítja elé az egészet, mintha az tulajdonképen egy művelt, erkölcsös, nemes magyar embernek fokozatos kinevelése, aki egyszersem nyílt ésszel és nyílt belátással tagja a nagyobb állami szövetségnek és tagja az európai közösségnek is. — Úgy beszél, hogy aki kijön a latin iskolából, az mintegy *puer*, akiben két tanulmány, a földrajz és a história, az ösztönszerű szeretetet, mellyel szülőföldjéhez ragaszkodik, tudatosabbá teszi majd a gimnáziumból kijöve, *adolescens*, ki végre az egész föld ismereténél, az emberiség történeti tudatánál fogva a legmagasabb fokra emelkedik, az *civise* lesz ennek a magyar nemzetnek.

Ciceró felfogásában találunk ilyen, ki a *De republica* című művében a római ember tulajdonságát fejtegetve Scipiót állította oda, mint aki magában foglalva a műveltség minden irányát, igaz római férfivá lesz. Tiszta erkölcsöt, mely nem idegenkedik a vallástól sem, de teljes bírálatával néz szembe mindannak, ami a vallást nem egész tisztaságában tünteti fel, — csak itt találunk ilyen felfogást.

Részleteket nem adhatunk, de csak az, aki ezt belátja, csak az érti meg a sajátosságos kapcsolatot, mely fokról-fokra a tananyag kiszemelésében a Ratio terveiben ki van fejtve. Nem egy embernek a munkája és találhatunk benne pontokat, melyek nem egészen világosan tüntetik fel e gondolatot, de ez vonul rajta végig mégis, amint abban a törvényjavaslatban elő van írva, hogy az legyen a közoktatásügynek a gerince.

Ezzel szemben mit látunk most? Azt, amit legjobban kifejez az a sajátosságos tapasztalat, hogy még a vezetésében is ennek a magyar közoktatásügynek sincs meg ez az összefüggés és egység. Nálunk minden iskolafaj külön életet él, a másikkal nem törődik. Pedig

ennél szégyenletesebbet még elgondolni sem lehet. Ez az osztrák hagyománynak a nyomása. Ott nem tudtak felemelkedni soha, a legújabb időkig sem arra a magaslatra, ahol Ürményi állott. Ott mindenféle szabályzat van a népiskoláról, középiskoláról, de hogy ez egy nagy egységes feladat, mely mindenkinek szól, — nem oly módon, mint a néptanítók mondják, hogy mi addig akarunk tanítani, míg valaki 15 éves nem lesz, — hanem oly módon, hogy mindnyájan egy dologban fáradnak, arról szó sincs. Ismerve egymást, tudva, hogy mivel járulunk egymás munkájához, hogy mi a mi sajátosságos teendőnk és mi az, ami az egész nemzet ügyének továbbvitelére mireánk vár, — ez az egyik vonása a nemzeti közoktatásnak. A másik pedig, hogy e feladat független autonóm feladat. Ki van ez fejezve egész világosan a nemzeti nevelésről szóló törvényjavaslatban: «A köznevelésnek felügyelete és igazgatása benső kapcsolatban maradjon az ország közigazgatásával és az ország semminemű állású vagy hivatású lakószáira szabadalomképen kizárólag ne bízzassék, hanem egyedül a legalkalmasabb személyek választandók igazgatói, tanítói és mesteri tisztségre». Oly autonóm testület tehát, mint aminőt Napoleon adott Franciaország közoktatásügyének s amely — bármit is mondjanak az ő despotikus hajlamairól, — sokkal függetlenebb volt, mint akármely más, az a magyar földön a mi szükségleteink szerint sokkal előbb volt meghatározva. Az a bizottság, melyet Ürményi kívánt alkotni a másik helyébe, melynek feladata volt, hogy az osztrák Studiencommission gondolatait hirdesse ebben az országban, azokból állott, kik hivatta voltak a közoktatásügy különböző ágának vezetésére, irányítására és kik ezzel tüzetesen foglalkoztak: az egyetem kezében volt a magyar közoktatásügy vezetése. Az egyetem úgy volt alakítva és úgy volt tervbe véve, hogy az emporiuma legyen az ország egész műveltségének. S a két intézmény, melynek hiányát annyira érezték — a tudós társaság } a magyar nyelv kiművelésére alakult, — nem hiányzott az sem a közoktatásügy nagy keretéből. Csupán az átdolgozás, mely osztrák nyomás alatt 1806-ban készült, tér el e tekintetben az eredeti javaslatból, de az 1830. opinio egyenesen kimondja azt a panaszt, amit mi most váltig hangoztatunk: egyetemünk úgy áll, mintha nem volna semmihez semmi köze, mintha egyáltalán az a sajátosságos feladat, mellyel foglalkozik, nem volna arra hivatta, hogy emporiuma legyen a nemzeti műveltségnek, mely kihat a legkisebb oktatásügyi intézményre is.

Ennek az egységnek és egyszersmind függetlenségnek, önállóságnak a vonása mai nap közoktatásügyünkben teljesen hiányzik. Már az is szégyenletes, hogy a népoktatás terén a miniszteri rendelkezés az oktatásügy alig tizedrészére vonatkozik. A magyar miniszter alig kétezer és egynéhány iskolának ad utasítást. Hát még ha hozzá-

/ 23

vesszük, hogy a főigazgató, csak a gimnáziumokkal, a tanfelügyelő a népiskoláknak csak egy részével foglalkozik, nemhogy mert ideje nem volna, hanem mert nem szabad. Semmi sem kötelezi arra, hogy ami a felekezetek felügyelete alatt az iskolákban történik, arról tudomást kapjon; ha odamegy, megnézheti, mintegy így kegyelemből megengedve neki, hogy az iskola belső életébe is bepillant-hasson. A magasabb iskolák közt meg egyáltalán semmi összekötetés sincs. Pedig jól megmondja azt is a 31-iki opinio, hogy a felsőbb iskolák oly közigazgatása, mit kollégiális igazgatásnak mondanak és hol évenként változnak a vezetők, hogy az csak züllésre vezethet és hogy a mi egyetemünk, mondja az a 31-iki, a tudós szellem hanyatlását mutatja, az tulajdonképen ebből származik. De hisz a panaszok folyton ismétlődnek és ha feladatomban volna bírálni a mostani állapotot, a bírálatot mind felolvashatnám ezekből a sajátos iratokból, mikre hivatkoztam.

Egy nagy nehéz kérdés foglalkoztatja Európát mai nap. Angliában politikai központi kérdés, hol négy ízben megpróbálták a közoktatásügy nemzeti szervezetét, nem tudták miatta törvénné tenni. Ez a kérdés dominál Olasz-, Spanyol-, Németországban s mindenütt ez foglalkoztatja az európai közvéleményt. E nagy kérdés pädagogiai tekintetben abban csúcsosodik ki, hogy: lehet-e erkölcsstanítás vallás tanítás támogatása nélkül. Nem vallásellenes ez a kérdés. Azok, akik felvetették, igazán mély vallásos érzésű emberek voltak.

A magyar törvényjavaslat minden előzetes példa nélkül egy formulát adott 1790-ben, mely a magyar gondolkodásnak legjobban megfelel. Azt mondja: «Amennyiben minden köznevelés feladata abbéli gondoskodás, hogy az ifjúság lelke, értelme és teste kiműveltessék, a lélek pedig kettős módon alakul, ugyanis vallástan és erkölcsstan által, azért a közoktatásnak kiváló tárgya legyen a vallástan, mely bármely vallás hiveinek annak tiszta forrásából külön adandó elő azon módon, hogy minden egyes vallástanítás tartozkodjék tőle, hogy a kora ifjúságban a különböző vallások iránt gyűlöletet ne keltsen, hanem inkább már serdülő korban mélyen bevéssze a kölcsönös szeretetet és felebaráti érzést a polgárok lelkébe. Az erkölcsstan azonban mivelhogy itt a vallások különbsége nem akadályoz s így ugyanannak kell lenni, mindnyájuknak azonos módon adandó elő. Általában pedig a köznevelésben az az általános eljárás követendő, hogy ez a szabad és sajátos alkotmánnyal bíró nemzetnek megfelelően nemes és nem szolgálja nevelésben részesüljön».

Nem akarjuk mondani, hogy ez a formula valami könnyen végrehajtható. De közel volt hozzá a népiskolai törvényjavaslatunk, mely valami módon megőrizte a 48-iki mozgalom emlékét, de ez a tör-

vényünk is, úgy mint minden más törvényünk abban a sorsban részesült, hogy nemcsak végrehajtva nincs minden pontjában, hanem szellemének meghamisításával van végrehajtva, amennyiben épen végrehajtva van.

A kérdés, mely ezzel összeköttetésben van, egyszersmind az állam és egyház viszonya az iskolák ügyében. A 48. XX. t.-cikkre van itt hivatkozás, melynek keletkezését 1908-ban egy volt államtitkár, Zsilinszky Mihály, röviden megvilágította. Nagyon sajtóságos egy törvény, melyről megvallotta, hogy nem felel meg nemcsak az ő kívánságának, hanem a magyarság fejlődése érdekének sem és mely már 48-ban mutatta mindazokat a nehézségeket, melyek most ujabban is felmerültek, mert aki azt mondja, hogy azt megvalósítja, az tudatlanul bár, de olyat ígér, mit egyáltalán megvalósítani nem lehet.

Azonfelül midőn Zsilinszky annak a törvénynek a felvilágosítását adta, többek között kifejtett valamit, amit most megemlíteni kötelességemnek tartok.

Már abban az időben is az egyházférfiak a miniszterrel ujjat húztak és azon fáradoztak, hogy az autonómia mellett minél többet elnyerjenek, de akkor a protestáns tanárság, mely különösen érdekelve volt, összegyülekezett, hogy a leghatározottabban állást foglaljon a törekvések ellen. A tanárság színe-java volt együtt. Hogy egyebet ne említsünk ott voltak: Berde Áron kolozsvári, Brassai Samu kolozsvári, Ballagi Mór szarvasi, Bocsor István pápai, Nagy Péter kolozsvári, Péczeli József debreceni, Tarczay Lajos pápai, Tavasi Lajos pesti, Tatai István soproni, Vandrák Endre eperjesi, Varga János nagy-kőrösi tanárok.

Ők, akiket a Pædagogiai Társaság úgy tisztel, mint őseit, mert abban az időben ők voltak a pædagogia úttörői, ők elhatározták, hogy a maguk felekezetibelieinek egy kis emlékiratot adnak át. A Budapesten összegyűlt (1848. szept. 3-án) protestáns tanárvilág nevében Brassai Sámuel írta ezt alá és a következőképen hangzik:

„A protestáns mindhárom felekezetibelieknek, a magyar hazában legszebb és legszentebb joga az, miszerint egyházi és iskolai ügyeiket önmaguk kormányozzák.

Ezen jog, mely az azelőtti mindkét hazában törvények és törvényes békekötések által biztosítva és elismerve van, — az egyházra való alkalmazása által szülte a lelkiismeret szabadságát, a szabad vallási gyakorlatot, melynek nyomán a protestáns vallásfelekezetek vallás dolgában mind a hiendőket, mind pedig a teendőket maguk határozzák el; az iskolákra alkalmazása által pedig e jogból ered a protestánsoknál a tudomány fejlődésének szabadsága, a szabad tanítás, a szabadiskola-állítás és általában a nevelési és tanítási ügynek szabad önkormányzása.

A protestáns ezeket a maga autonómiájának nevezi. Amit a protestáns több mint 300 éve gyakorol, amiért annyi idő óta, egyfelől a megkötött római egyház ellenében, amelytől épen a szabad lelkiismeret erejénél fogva szakadt el, másfelől pedig a megkötött abszolutisztikus status irányában, amelytől a tanítás szabadságának irányában függni nem akart, kivívott és magának törvényileg és gyakorlatilag biztosított: azt immár általánosban érelve meg a haladó kornak hatalmas szelleme ugyancsak törvény által látjuk kimondatva; egyfelől a tökéletes vallási egyenlőség és viszonyosság elve elismerésében, másfelől az egymás iskoláiba járhatás és nemkülönben a tanítási és tanulási szabadságban.

Azóta új stádiumban üdvözöljük az emberi és polgári társaságot, a közösen szabad tanítás alapján közös és országos tudományintézeteket indul állítani maga a mindnyájunknak szabad és közös hazája.

A protestáns tanárok ezeknél fogva az immár szabad és közös alkotmányos hazában, amelynek mindnyájan kiegészítő polgártagjai vagyunk, elérkezettnek hiszik azon időt, melyben a protestáns testületet felkérjék és felszólítsák, miszerint az, a hit szabadságát és a szabadság alapján alkotott szabad vallási egyesületet, a protestáns egyházat magának fenntartva, a tudományt és ennek megfelelő intézetét, a tanodát, az eddigi vallásfelekezeti korlátok közül felszabadítván, az általános tudomány szabadságmezéjére bocsássa.

Szabad hittegyesülés és szabad tanítás minden polgárra nézve, az a mai kor küzdelmeinek egyik legszebb erénye.

A protestáns tanítók bízván a korszulte és nemzet biztosította e szabadságban, a szorosb értelemben vett egyháztól, mint önálló és vallási hittegyesülettől, különválnak és önállónak kívánják a tanügyet is.

A hittudomány az egyházé és hogy az annak rendelkezése alatt álljon jövőre is, az magában értetik; de a tudomány általában mint közös nevelési és tanítási ügy, úgy tartjuk, hogy az nem lehet többé egy felekezeté, az az összes hazáé egyfelől és másfelől az összes emberiségé. Annak felvirágzása az összes nemzet érdekében van.

De ami a nemzetet egészben érdekli, ami életét minden irányban fejleszti, jövődjét biztosítja, azt az egész nemzetnek kell elrendelnie, az egész nemzetnek kell kezelnie. És így a tanügynek, a tanszabadság elvének tökéletes fenntartása mellett az álladalomtól kell függnie, a tanítónak a haza hivatalnokának lennie.

Kívánja ezt különösen:

1. Az alkotmányosság fogalma és ennek kifolyása, a népképviselési törvényhozás.

Mióta a nemzetet mindnyájan tesszük, mióta status mindnyájan vagyunk, mióta a törvények mindnyájunk képviselői befolyása által hozatnak: nincs és nem lehet többé e hazában kiváltságos állás, nem lehet kiváltságos közügy. Minden közügyét a nemzetnek a nemzeti törvényhozás dönti el. És ilyen ügy lévén a tan- és nevelésügy is, kívánjuk, hogy ennek külső elrendezése a törvényhozásból folyjon ki.

Vagy félünk-e önmagunktól? féltük-e a nemzet ügyét a nemzetől? és törvényadta és törvénybiztosította szabadságot a törvénytől?

És ha netalán félünk lehetne, nem találnánk-e a szabadsajtóban, a szabadegyesülési jogban és a közakarati nyilatkozhatóságunk minden tényezőjében oly hatalmat, mely a törvényhozás asztalán és a törvényvégrehajtás kezeiben netalán ferde irányban vezetett tudományügyet ismét útbaigazítsa? Nem felelős-e a nemzetnek közoktatási minisztere? Nem áll-e ő a törvényhozás teste előtt mint számoló? Nem-e a közvélemény, nem-e az értelmesség előtt?

2. Kívánja azt a hazának jelen érdeke, kívánja szebb és dicsőbb jövője. Oly, annyi és aképen felszerelt iskolákra van szükség már is e hazában, minőket, mennyit és amint felszerelhetőket sem egyes polgárok, sem egyes felekezetek felszerelni nem képesek. De ha az érdekek összesülnek, létesülnek ily iskolák. Bátran ki lehet mondani, miszerint a haza jelen veszedelmes bomladozásának egyik és alighanem fő oka az eddig hazaszerte uralkodott szeparatiztikus nevelési és oktatási rendszerben rejlik. Ki ne kívánna szebb jövőt, ki ne kívánna dicsőbbt e nemzetnek a szabadság, egyenlőség s testvériség elveire fektetendő nevelés által? Aki egyékké akarja a polgárokat, az szoktassa együvé a gyermekeket; itt a szeretetnek ölelése közt az öröklött idegenkedésnek és netáni gyűlöletnek magja is el fog enyészni. Aki szereti az egyességet, ne nevelje a különbséget a gyermekekben.

3. Kívánja azt minden vallásfelekezeteknek egyenlősége és viszonyossági törvénye. Ha a haza gyermekeinek minden tanodába szabad járni, nem következik-e abból, miszerint ezen tanodáknak közöseknek és egyenlő tanrendszeren alapulóknak kell lenniök? Azon szabadságot vagy kiváltságot, melyet eddig a protestáns tanintézetek birtak, méltán és törvényesen igényelheti immár a maga számára valamennyi tanintézet vagy felekezet. Hányféle függetlenségnek kellend eszerint e hazában lennie? Hánynak kiváltképen még akkor, ha új meg új vallási egyesületek és felekezetek fognak hazánkban létrejönni? Nyerhetend-e azáltal a tudomány? Nem fog-e gyöngülni a haza? Ellenben a tanügy kezelésének a nemzetre való bizásával egyszerűbben és szabadabban fog az fejlődni és általa dicsőülni és boldogulni a nemzet.

4. Kívánja magának az álladalomnak finandális érdeke. Az álla-

dalom az iskolai ügyek fedezését magára vállalta ugyan, azonban aki hazánk körülményeivel ismeretes, legott átlátja, miszerint ezen adott szavát beváltani iskoláink eddigi állapotban maradása mellett teljes lehetetlen. De ha szinte a lehetetlenséget lehetővé is bírná tenni, ki volna oly elfogult, hogy ezen eljárást a hazára, nemzetünk összhangzó fejlődésére s az alapos tudományosság felvirágozására nézve célszerűnek hinné? Megosztott, parányi ágazatokra felbontott erő, valamint a természetben, épúgy az iskolai ügyekben is nagyot és dicsőt egyáltalán nem eredményezhet s ép azért, mi nem a sok és külön-külön gyöngye, hanem a kevés, de anyagilag és szellemileg erős iskolákban látjuk nemzeti és tudományos fejlődésünk biztos zálogát.

Ezen okok birtak bennünket arra, miszerint kívánjunk oly közös iskolákat, melyek az egyenlőség, tanszabadság és testvériség alapján nyugodván, hazánkat a szeparatiztikus törekvések széttépő kezei közül kiragadják és amellet, hogy a művelődés, a tudományosság magasabb fokára emelnék, a testvériség lánczaival fűzzenek be azon egy család, a nemzet egyetemébe. Igen, ezen magas eszme annyira áthatotta keblünk minden redőit, miszerint legkevésbé sem kételkedünk, ezen nyilatkozatunkat a mindhárom hitfelekezeti protestáns képviselők egyetemes gyűlése elébe felterjeszteni, bizony remélvén, miszerint mint hit- és ügyrokonink, e nagy és boldogító eszmét alárendelt és elnémulni kellett érdekek miatt elesni nem engedik.

E nyilatkozatunkat egész bizalommal mind a három felekezeti protestáns képviselők testületének és a hazának figyelmébe ajánlván, tisztalettel maradok, szeptember 3-án 1848-ban a Pesten összegyűlt protestáns tanár-követek nevében Brassai Samu helyettes elnök.

Látjuk ebből — úgy hiszem — mit akartak ők. Az aztán bővebb fejtegetésre szorulna, hogy minemű közigazgatás felelne meg az ilyen független önálló oktatásnak. Az alapok a Ratióban le vannak rakva, de a korok, a műveltségi viszonyok változnak, tehát nyilvánvaló, hogy egyszerű felélesztése annak nem felelne meg a mai körülményeknek. Engedjék meg hát azért, hogy egy pár indítványt tegyek:

1. A mi társaságunk vegye kezébe és iparkodjék megnyerni a közoktatásügyi kormányt arra nézve, hogy az 1779-től 1831-ig a magyar közoktatásügyi szervezetre vonatkozó, tehát a Ratióval összekötötésben levő munkálatok közrebocsáttassanak tudományos feldolgozásukkal együtt. Latinul vannak írva; az eredeti szöveget meg kell tartani, de hogy nagyobb hatással legyenek, fordítsák magyarra is.

2. Forduljon e társaság a közoktatásügyi kormányhoz azzal a kérdéssel, hogy gondoskodjék arról, miszerint a budapesti egyetemen, ahol a pädagogiának tanszéke van ugyan, de ez rendkívül nagy kör,

ha hozzávesszük elméleti, gyakorlati nagy feladatait, — gondoskodjék tehát arról, hogy a közoktatásügy szervezetének és közigazgatásának elvei, módjai és egyéb más vele összefüggésben álló tanulmányok szintén elcádasassanak.¹ A közoktatás szervezetének, közigazgatásának és ezzel összeköttetésben lévő elvi kérdéseknek az egyetemen legyen tehát helye oly értelemben, hogy bizonyos, az egyetemet végző körök, akármely pályára lépnek, a hallgatásra kötelezőleg módot találjanak.

3. Mi, e társaság kebelében a magyar közoktatásügy szervezetének kérdését tűzzük ki a jövő évfolyamra közös tárgyalásra. Ha az Isten erőt ad, én is el fogom erről való gondolataimat mondani, hogy juttassuk dűlőre együttes munkássággal azt, ami nálunk irodalmi úton el nem érhető.

És ezzel megfeleletem annak, ami kitűzött céloom volt!

Dixi et salvavi animam!

ADATOK AZ ÉSZAKAMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK FELSŐBB TANINTÉZETEINEK ISMERETÉHEZ.

I.

Adatoknak címeztem e sorokat, mert az amerikai University, College, technikai főiskola és egyéb felsőbb tanintézetek teljes ismeretése hosszas, helyben való részletes tanulmányozást, tárgyalása pedig vaskos kötetet igényelne. Sem a központban, sem az egyes államokban nincs olyan hatóság, mely teljes egyöntetűséget volna képes megteremteni; ha van némi hasonlóság az intézményekben, az vagy hagyományok folytán keletkezett, vagy azonos helyi körülményekből fejlődött ki. Valamennyi idevágó intézményre nézve kettőt lehet megállapítani: 1. az egyes intézetek bélsó szervezete egymástól nagyon eltérő, 2. az intézetek igyekeznek hozzásimulni a környező életnek követelményeihez.

Ha az amerikai University, College fejlődését vizsgáljuk, több korszakot különböztethetünk meg.² Eleinte teljesen az angol szellemnek hatása alatt állottak. A legrégebbi College, a Havard College, (most Havard University) 1636-ban alapítottatott Cambridgeben (Mass)

¹ L. erre nézve a Magyar Pædagogia jelen évfolyamának 364. lapját.
Szerk.

² Forrásom: American Universities by Charles F. Thwing L. L. D. Reports of the Commissioner of Education. 1903. 293—317. l.